

Sønderjyske Årbøger 2022

Redaktion:

Anne Marie Ludvigsen

Mogens Rostgaard Nissen

Klaus Tolstrup Petersen

Merete Bo Thomsen

Mads Mikkel Tørsleff

Historisk Samfund for Sønderjylland

Forord

AF REDAKTIONEN

I år er det 100 år siden, Historisk Samfund for Sønderjylland blev grundlagt. Dette markeres på flere forskellige måder. Dels afholdtes i november en jubilæumsfest på Folkehjem med både foredrag og festligt samvær, dels er netop udkommet bogen *Sans for Sønderjyllands Historie. Historisk Samfund for Sønderjylland 1922-2022*, og endelig er afholdt en foredragsrække under titlen "Det Sønderjyske DNA gennem 100 år". Jubilæet skal naturligvis også markeres i denne årbog, hvor forfatterne bag førnævnte bog, Lars N. Henningsen og Hans Schultz Hansen, i deres artikel med næsten samme titel sammenfatter fortællingen om foreningens virke igennem de mange år. Artiklen er den sjette i denne bog.

Årbogens første artikel er skrevet af Ditte Kock og Jens Jacob Refshauge Beck, der undersøger hvorvidt den civile befolkning på Als var ramt af overdødelighed i krigsåret 1864, især som følge af sygdomme, som krigen førte med sig. Den anden artikel i bogen er fra Elsemarie Dam-Jensens hånd og handler om hollandske fliser på væggene i Rømøs ældre huse. Artiklen placerer handlen med disse fliser i det samlede handelssamkvem mellem Danmark og Holland.

Den tredje artikel i årbogen er skrevet af Anne Marie Ludvigsen, der fortæller om de enorme forandringer, afvandingen af Tøndermarsken og Gotteskoog førte med sig i perioden 1927-32, samt hvad dette betød for den lokale befolkning, der havde vænnet sig til at leve af og med vand.

Som nummer fire følger en artikel af Mogens R. Nissen, der handler om den sydslesvigske journalist Jakob Kronika, der efter 1945 måtte forsvare sig mod britiske anklager om at have været spion for det nazistiske styre.

Den femte artikel i årbogen er en kildeudgivelse, fremdraget og kommenteret af René Rasmussen. Det drejer sig om John Nis Lorensens erindringer om tiden som feltlæge under 1. verdenskrig.

Som årbogens sidste artikel, der efterfølger jubilæumsartiklen nævnt ovenfor, har SSW-politikeren Anke Spoorendonk skrevet sine erindringer om dagene efter landdagsvalget i 2005, hvor mindretalspartiet blev tungen på vægtskålen og siden parlamentarisk grundlag for den efterfølgende regering.

Som altid er årbogen også spækket med boganmeldelser, beretninger fra museer og forskningsinstitutioner i Grænselandet samt naturligvis fra Historisk Samfund for Sønderjylland.

God læselyst!

Redaktionen.

Sans for sønderjysk historie

– Historisk Samfund for Sønderjylland 1922-2022

AF LARS N. HENNINGSEN OG HANS SCHULTZ HANSEN

Den 19. december 2022 er der 100 års fødselsdag i Historisk Samfund for Sønderjylland. Datoen ligger tæt op ad jul, og derfor blev det valgt at markere jubilæet noget forud på Folkehjem i Aabenraa den 12. november med foredrag og festligt samvær. Samtidig udkom bogen "Sans for sønderjysk historie. Historisk Samfund for Sønderjylland gennem 100 år". I artiklen her trækker de to forfattere nogle sammenfattende streger til et billede af foreningen gennem de mange år.

Navnet "Historisk Samfund for Sønderjylland" virker sikkert lidt antikveret i 2022, og det er naturligt, for forklaringen på navnet skal søges mere end 100 år tilbage. Fra 1902 og fremefter blev der ud over hele Danmark oprettet "amtshistoriske samfund" med det formål at "vække og nære den historiske sans". Dansk Historisk Fællesforening (DHF) blev oprettet som koordinerende organ for amtssamfundene, og på knap en snes år kom hele Danmark med i den amtshistoriske bevægelse. Ved Genforeningen i 1920 var det således kun Sønderjylland, som ikke havde fået et historisk amtssamfund. På de følgende sider skal det nærmere fortælles, hvordan der blev rettet op på dette med grundlæggelsen af Historisk Samfund for Sønderjylland, og nogle vigtige sider af foreningens virke frem til nutiden vil blive ridset op. For en dyberegående behandling med kildehenvisninger henvises til ovennævnte jubilæumsbog.

Et sønderjysk historisk amtssamfund

Straks i juni 1920 fremkom der forslag i DHF om at oprette amtshistoriske samfund også syd for Kongeåen. DHF tog kontakt til sønderjydernes førstemand, H. P. Hanssen, som fra 1889 til 1914 havde været hovedredaktør af det dansk-sønderjysk-historiske tidsskrift *Sønderjyske Årbøger*. Det gamle tidsskrift havde ingen forening bag sig og var udkommet i frit salg støttet af ekspertise og tilskud fra venner i kongeriget. I Kolding blev tanken bakket op af sønderjyden redaktør P. Eliassen, som var aktiv i blandt andet Historisk Samfund for Vejle amt.

De mange tilskyndelser førte til, at H.P. Hanssen, frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev og P. Eliassen indbød til et møde på Folkehjem den 19. december 1922. De sendte en indbydelse til ca. 120 udvalgte historisk interesserede mænd til at mødes for at drøfte oprettelse af en forening, som de foreløbig kaldte "Historisk Samfund for de sønderjyske Landsdele". Foreningens opgave skulle være at "vække og nære den historiske sans", især ved at genoplive *Sønderjyske Årbøger*. Dermed lå det klart fra begyndelsen, at den nye forening skulle favne over hele den sønderjyske landsdel, og ikke kun over et enkelt amt.

På mødedagen stiftede de fremmødte foreningen med det mere mundrette navn "Historisk Samfund for Sønderjylland". I vedtægterne blev foreningens formål beskrevet som:

- Udgivelse af Sønderjyske Årbøger
- Indsamling af kilder til Sønderjyllands historie
- Afholdelse af foredrag, om muligt også udgivelse af historiske fremstillinger.

De fremmødte og flere, som havde måttet melde afbud – i alt 66 – tegnede sig straks som medlemmer, og Thade Petersen, som var valgt til foreningens sekretær, skrev et manende opråb til offentligheden om at slutte sig til foreningen. Opråbets første to sætninger var: "Det land, vi bor i, er vort. Vore fædre har levet her før vi, i tusinder af år." Disse sætninger og resten af opråbet kunne tolkes såvel i et nationalpolitisk som i et hjemstavnsperspektiv. Enhver kunne lægge sit i ordene. Opråbet udelukkede således heller ikke tysksindede fra at blive medlemmer. Foreningen lagde dog ikke skjul på sit danske perspektiv: "Men Sønderjyllands historie er ikke bare for os, der bor på Sønderjyllands jord. Den er hele Danmarks historie." Derfor appellerede opråbet også til danskere nord for Kongeåen.

Opråbet gav resultat, og foreningen kom i gang. Da der den 15. juli 1923 var årsmøde for første gang, på Sønderjyllands gamle tingsted Urnehoved, kunne Thade Petersen oplyse, at der nu var tegnet 379 medlemmer. Samtidig lå første hæfte af tidsskriftet *Sønderjyske Årbøger II. Række* færdig til medlemmerne.

Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift

Det nye historiske arbejde tog afsæt i traditionen fra de tidligere *Sønderjyske Årbøger*. Alligevel var meget nu anderledes end i de gamle

årbøgers tid. Fremover havde arbejdet basis i en forening med et medlemsskrift båret af et årskontingent fra medlemmerne, og virksomheden havde hjemme i selve Sønderjylland.

De nye *Sønderjyske Årbøger* bragte ligesom forgængeren solide og ofte lange historiske artikler om Sønderjyllands historie, mens den ældre rækkes aktuelle, nationalpolitiske artikler med tiden udgik. Man kunne gøre regning på, at der blandt læserne ville være mange historikere eller folk fra højskolen eller kulturlivet som ved de første årbøger. Deri lå imidlertid en begrænsning, for den nye forening kunne kun overleve, hvis det lykkedes at fange tilstrækkeligt med medlemmer, og det forudsatte tilslutning fra de "almindelige" sønderjyder, som søgte en folkelig og gerne livligt fortalt sønderjysk lokalhistorie.

Det fik den nye forenings to bestyrelsesmedlemmer fra Tønder, amtslæge H. Lausten-Thomsen og seminarielærer Claus Eskildsen, til straks ved oprettelsen i 1922 at foreslå at supplere de "tunge" *Sønderjyske Årbøger* med et mere folkeligt tidsskrift. Forslaget blev til virkelighed, da de to herrer med bestyrelsens godkendelse fra 1. juli 1924 indledte udgivelsen af *Sønderjysk Månedsskrift*. Historisk Samfund for Sønderjylland stod som udgiver, men månedsskriftet udkom i frit abonnement uafhængigt af medlemskab af foreningen. Sådan fortsatte det helt frem til 1987, hvor et kombineret medlemskab-abonnement blev indført som en valgmulighed, og fra 2009 blev der indført et obligatorisk enhedsmedlemskab både med årbog og månedsskrift for nye medlemmer.

De to tidsskrifter var forskellige. Medlemsskriftet *Sønderjyske Årbøger* blev først og fremmest det faghistoriske organ, månedsskriftet bragte de kortere og lettere og mere lokalhistoriske artikler. Opdelingen viste, at foreningen både tog sig af Sønderjyllands overordnede regionale historie på et videnskabeligt grundlag og af landsdelens lokal- og kulturhistorie.

Denne arbejdsdeling har vist sig langtidsholdbar. Inden for den har de to tidsskrifter hver især udviklet deres profil. Årbogen bringer nu som tidligere artikler, erindringer, boganmeldelser og årsberetninger fra landsdelens arkiver, museer og forskningsinstitutioner – samt selvfølgelig fra Historisk Samfund. Der har ved enkelte lejligheder som f.eks. genforeningsjubilæerne i 1995 og 2020 været tale om en tematisk koncentration, men normalt bringer årbogen de artikler, som indkommer af sig selv, eventuelt efter tilskyndelse fra redaktionen.

Månedsskriftet har indholdsmæssigt forandret sig mere. I begyndelsen spillede optegnelsen af folkeminder en betydelig rolle, den er siden

nærmest gledet helt ud. En overgang fyldte historiepolitiske diskussioner meget, det var i Inger Bjørn Svenssons tid som redaktør, hvor hendes mand, Bjørn Svensson, var leveringsdygtig i skarpe anmeldelser og debatindlæg. I 1970'erne og 1980'erne bragte månedsskriftet en aktuell "grænselandsdagbog", som optegnede store og små begivenheder nord og syd for grænsen. Den blev siden erstattet af en kvartalsvis grænselandskronik, hvor skiftende forfattere, aktuelt Poul-Erik Thomsen, har forsøgt at udskille det væsentligste i grænselandets aktuelle udvikling.

I det ydre har begge tidsskrifter søgt at følge tidens grafiske standard. Årbøgerne gik i 1972 over til kun at udkomme én gang om året i stedet for i to halvårslige hæfter, til gengæld fast indbundet og med billede på smudsomslaget. Fra 1992 kom der farvebillede på det faste bind. Månedsskriftet fik i 1958 et farvet omslag og fra 1988 billeder på forsiden med tilhørende historie på bagsiden; ved samme lejlighed blev formatet reduceret til det billigere A5. Forud for månedsskriftets 100-årsjubilæum i 2024 overvejes format og grafisk udformning på ny.

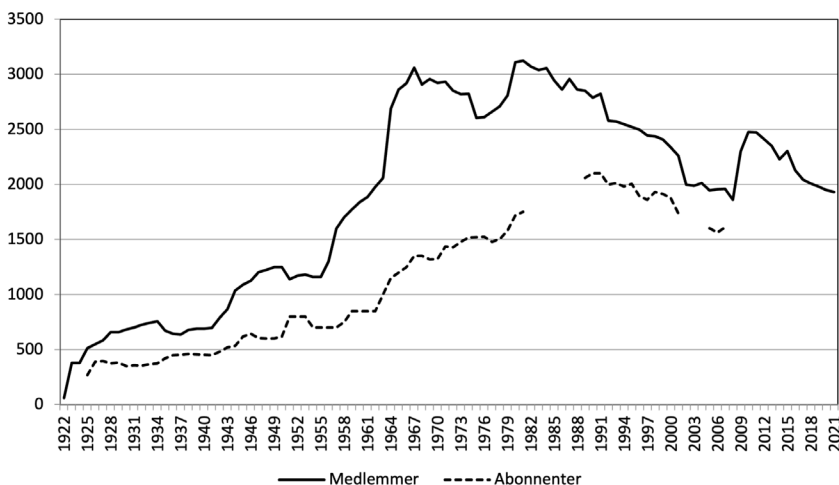
Udflugterne trak mange deltagere. Det gjaldt amtskredsens mindre lokale udflugter, de "historiske søndage" og de "store egnsvandringer". I 1958 var ca. 300 deltagere på tur til voldsteder i Haderslev Amt. På Tovskov lyttede de i græsset til museumsinspektørerne Hans Neumann fra Haderslev og magister H. Stiesdahl fra Nationalmuseet. Foto: Morten Kamphövener. Museum Sønderjylland Mediearkiv.

Medlemmer

Den nye forening voksede længe langsomt. Først i 1944 nåede den op over 1.000 medlemmer. Fra anden halvdel af 1950'erne og i 1960'erne gik det stærkt, og medlemstallet nåede op over 3.000. På dette niveau holdt det sig indtil midten af 1980'erne. Derefter satte en nedgang ind indtil 2008, hvorefter medlemstallet sprang op til 2.500. Her holdt det sig i nogle år, hvorefter nedgangstendensen vendte tilbage. Den første udprægede fremgangsperiode havde flere årsager: stigende velstand i samfundet, en forbedret organisation, øget aktivitet, et medlemsgenererende produkt i form af tre bind *Sønderjylland Historisk Billedbog*. Den seneste skyldtes mere entydigt *Sønderjyllands historie 1-2* og *Sønderjylland A-Å*. Nedgangstendensen havde formentlig flere årsager, ikke mindst den generelle modvind for store dele af foreningslivet.

Antallet af abonnenter på månedsskriftet har fulgt den samme overordnede tendens, men med mindre udsving. Tal mangler for anden halvdel af 1980'erne. I 2008 indgik abonnement på månedsskriftet i det nye enhedsmedlemskab og tælles derfor ikke længere særskilt.

**Medlemmer i Historisk Samfund og abonnenter på
Sønderjysk Månedsskrift**

Organisation

Gennem de 100 år undergik foreningen mange ændringer i organisation og arbejdsmåde, i forhold til omgivelserne, i formidlingsformer og økonomisk henseende.

Resumé af organisation

Love 1923. Bestyrelse på ni medlemmer, hvoraf mindst 6 skal være bosiddende i Sønderjylland, valgt på ordinært årsmøde for tre år. Bestyrelsen vælger selv sin formand.

Love 1946. Styrelse på mindst ni medlemmer, kun tre må være bosiddende uden for Sønderjylland, valgt på ordinært årsmøde for tre år. Styrelsen vælger selv sin formand.

Love 1955 og vedtægter for amtskredse 1955. Inden for amtsråds kredsene Aabenraa, Haderslev, Sønderborg og Tønder samt Sydslesvig oprettes amtsudvalg, som sammen med styrelsen tilrettelægger og leder det lokalhistoriske arbejde i kredsene. Amtsudvalgenes formænd er selvskrevne medlemmer af styrelsen. Styrelse bestående af forretningsudvalg (formand, sekretær og kasserer), redaktionsudvalgene for *Sønderjyske Årbøger*, *Sønderjysk Månedsskrift* og skriftrækken samt de fem amtsudvalgsformænd og mindst seks valgt på årsmødet, alle valgt for tre år. Højst tre må være bosiddende uden for Sønderjylland.

Love 1992 og vedtægter for amtskredse 1992. Styrelse på 17 medlemmer, hvoraf 12 vælges på årsmødet for tre år ad gangen, mens de fem amtskredsudvalgsformænd er selvskrevne medlemmer. Styrelsen konstituerer sig selv. Forretningsudvalg af formand, næstformand, kasserer, sekretær og en for hvert af redaktionsudvalgene for *Sønderjyske Årbøger*, *Sønderjysk Månedsskrift* og skriftrækken.

2020 vedtægtsændring af formel karakter for at overholde hvidvaskeregler: Indførelse af bestyrelse af formand, næstformand, kasserer og sekretær.¹

Kilde: *Sønderjyske Årbøger 1923, 1946, 1955, 1992 og hssdj.dk/foreningen/vedtaegter.*

Ved oprettelsen blev dannet en bestyrelse på ni medlemmer, som blev valgt på årsmøderne. I 1946 ændrede den navn fra "bestyrelse" til "styrelse", da formanden, H. Lausten-Thomsen, ville udrydde sproglige germanismer. Den første bestyrelse konstituerede sig med H.P. Hansen som formand, en sekretær, en kasserer og et redaktionsudvalg for *Sønderjyske Årbøger*. Så enkel var organisationen stort set de næste 30 år. Udgivelsen af årbog og månedsskrift, foredrag, udflugter og udgivelser udgik fra (be)styrelsen. Foreningen var i denne periode den absolut dominerende aktør på historiens arbejdsmark i Sønderjylland.

Styrelsens sammensætning ændrede sig over årene. Ved oprettelsen fyldte historikerne ikke så meget. Kun ét medlem var faguddannet historiker, og måske var det grunden til, at de første årgange af *Sønderjyske Årbøger* knap levede op til forgængerens. I alt fald kom der kritik fra historikere ved Københavns Universitet. I 1927 mente professor Aage Friis, at *Sønderjyske Årbøger* var for ringe og ikke dannede det modstykke til tyske tidsskrifter, som der var brug for i en tid med bekymrende aktivitet fra tysk side. Foreningen reagerede ved i 1927 og 1928 at indvælge to historikere, højskoleforstander Hans Lund, Rødding og arkivar Frode Gribsvad, Aabenraa i bestyrelsen, og de fik følgeskab af stadig flere. Med årene blev historikere og andre akademikere et flertal i styrelsen. Fra 1990'erne var museumsinspektørerne særlig stærkt repræsenteret. Fagfolkene dannede en rygrad, som sikrede, at foreningen blev kendt for publikationer på bedste faglige niveau.

Af stor betydning blev også på langt sigt, at flere og flere styrelsesmedlemmer med årene havde historikerjobs, hvor en indsats for Historisk Samfund i større eller mindre grad kunne kombineres med deres lønarbejde. Særlig vigtig blev alliancen med Landsarkivet i Aabenraa. Uafbrudt siden 1928 har en eller flere arkivarer ved landsarkivet i Aabenraa, i dag Rigsarkivet Aabenraa, været aktive i Historisk Samfund og med til at bære foreningen. Det var særlig tydeligt fra 1946 til 1979, da arkivar, senere landsarkivar Peter Kr. Iversen var foreningens dynamiske forkæmper. Mange arbejdstimer blev lagt for foreningen. Iversen så arkiv og forening som to sider af samme sag og havde rigsarkivar Johan Hvidtfeldts opbakning til at bruge arbejdstimer på Historisk Samfund.

Iversen var således initiativtageren til den gennemgribende omorganisering, som foreningen gennemgik i 1955. *Sønderjyske Årbøger*, *Sønderjysk Månedsskrift* og skrifterne fik hver for sig egen redaktion valgt af styrelsen, og der blev også oprettet et stående udvalg for egnsvan-

dringerne. Desuden blev der oprettet fem amtskredse – Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Sydslesvig – som særlig skulle varetage de lokale udflugts- og foredragsaktiviteter og kontakten til det lokalhistoriske arbejde. Et forretningsudvalg af formand, sekretær og kasserer skulle samle trådene. Denne struktur er stadig gældende for Historisk Samfund, dog fik amtskredsene navneforandring til kredse, da amterne faldt væk som begreb med strukturreformen i 2007.

År for år voksede aktiviteterne. Der blev stadig flere bogudgivelser at sælge, og der blev stadig flere praktisk-økonomiske opgaver, som skulle administreres. Gennem mange år sørgede styrelsens medlemmer for, at alt dette blev udført, frivilligt og uden løn. Kun i den tidlige periode var der honorarer til sekretær, kasserer og årbogsredaktion og årbogsforfattere. Frem til omkring 1960 var det sekretæren og især kassererne, som tog sig af medlemskartotek og ekspedition, og meget foregik fra deres hjemadresser.

Grænsen blev nået omkring 1960, og da lykkedes det at få kontor på landsarkivet, som herefter blev foreningens faste central. Her blev ekspeditionerne samlet, og fra 1960'erne kom der offentlige tilskud, så der kunne ansættes en kontorist, som varetog de daglige opgaver. Sådan fortsatte det til 2000'erne, hvor det lykkedes at få styrelsen styrket med medlemmer, som havde kompetencer i markedsføring og kommunikation og desuden flair for det praktiske arbejde ved salg af foreningens stadig flere produkter og kontoropgaverne – og villighed til at yde denne indsats på frivillig, ulønnet basis. I jubilæumsåret danner frivilligt, ulønnet arbejde fortsat ryggraden i foreningen, som det har gjort siden 1922.

Udgivelsesvirksomheden

”For så vidt samfundets midler tillader det, kan der udgives eller gives understøttelse til udgivelse af særlige fremstillinger af historisk interesse for Sønderjylland.” Sådan stod der i de første love fra 1923, og det blev gentaget i alle følgende love frem til de nyeste fra 2020, hver gang i mere udtrykkelig form.

I 1939 udkom den første bog i serien *Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland*. Man lagde beskedent ud med et par erindringsbøger, men 1943/44 udkom som det første større værk *Tønder gennem Tiderne* i to halvbind. Derefter fulgte M.H. Nielsens afhandling om slesvigsk fattigvæsens historie, vejledninger i studiet af Sønderjyllands historie og sønderjysk slægts- og lokalhistorie, og kort efter den første kildeudgivelse *Aktstykker*

50 års-jubilæet den 19. december 1972 blev markeret på Aabenraa Museum med en reception og udstilling om foreningens historie. Den var indtil da mest præget af mænd – Inger Bjørn Svensson var den første kvinde i styrelsen i 1963, Dorrit Andersen blev den næste i 1972. Det er også mest værdige ældre mænd, som lytter til formand Peter Kr. Iversens jubilæumstale. Foto: Erik Smedegaard. Museum Sønderjylland Mediearkiv.

vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse. Fra begyndelsen spændte skriftrækken således vidt: fagligt over lokalhistorie, personalhistorie, nationalpolitisk og socialhistorie, genremæssigt over enkeltmandsafhandlinger og antologier og over vejledninger og kildeudgivelser. Denne bredde har holdt sig og er blevet yderligere styrket bl.a. med videnskabelige afhandlinger i form af disputatser og ph.d.-afhandlinger. Udgivelsesaktiviteten har også været stigende. Nr. 25 i skriftrækken udkom i 1961, nr. 50 i 1979, nr. 75 i 1996, nr. 100 i 2008 og nr. 121 i 2021.

Blandt de større udgivelser var H.V. Gregersens udgivelse af Laurids Skaus brevvæksling med politiske venner i København og Sønderjylland, Bert Kelms seks bind om Rømøns historie og ejendoms historie, det sønderjyske landbrugs historie i fire bind og den sønderjyske søfartshistorie i to. De to sidste værker afspejlede et ønske i Historisk Samfund om selv at iværksætte og udføre grundforskning i væsentlige sider af landsdelens økonomiske og sociale historie.

Ønsket om at tilvejebringe overskuelige bøger om andre væsentlige emner, beregnet for en stor læserkreds, resulterede i 2000'erne i de så-

kaldte "foredragsbøger". De udsprang af en række velbesøgte foredragsrækker i foreningens regi, hvor foredragsholderne bagefter blev bedt om at levere deres foredragsmanuskripter i en mere eller mindre bearbejdet form til bøger. Det førte til udgivelser om myter i Sønderjyllands historie, Sønderjylland under besættelsen, de slesvigske hertuger, sønderjyderne og Den store Krig, Sønderjylland i 1933 og skurke og helte i landsdelens historie. Gennemgående opnåede disse bøger rigtig pæne salgstal.

Oplagsmæssigt toppede listen imidlertid af bøger udgivet uden for skriftrækken. "Billedværket" fra 1960'erne og 1970'erne indtager en suveræn førsteplads med *Sønderjylland historisk billedbog. Tiden indtil 1864* (25.000 stk.) og *1864-1920 samt Nordslesvig 1920-70 historisk billedbog* (15.000 stk.). Værket var ikke alene en kommerciel succes, det genererede i hundredvis af nye medlemmer og satte en ny standard for historiske billedbøger i Danmark. Høje oplagstal opnåede også foreningens anden store satsning, *Sønderjyllands historie 1-2* og *Sønderjylland A-Å* fra årene 2008-11. Tobindsfremstillingen kom i et samlet oplag på 5.200 stk. og leksikonnet på 7.600 stk. Det samlede værk høstede mange roser som både en faglig og en formidlingsmæssig præstation.

Historisk Samfund udgav desuden i årene 1984-92 serien *Studier udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland*. Her publiceredes fagligt vigtige afhandlinger med et tematisk eller lokalt begrænset salgspotentiale i en billig trykkeproces. Der nåede at udkomme otte numre, før trykkeprisernes fald gjorde fremgangsmåden overflødig.

Længere levetid fik serien *Sønderjyske Levnedsløb* med erindringer og biografier. I begyndelsen drejede det sig om små og korte bøger, hvorfor serien også benævntes "den lille serie", men siden gik den over til et større format. Første nummer var Marie Boesens bog om maleren Agnes Schmidt fra Lundsmark, der udkom i 1955, og den seneste – nr. 38 – er Henrik Becker-Christensens erindringsbog om hans tid som generalkonsul i Flensborg, der udkom i 2020.

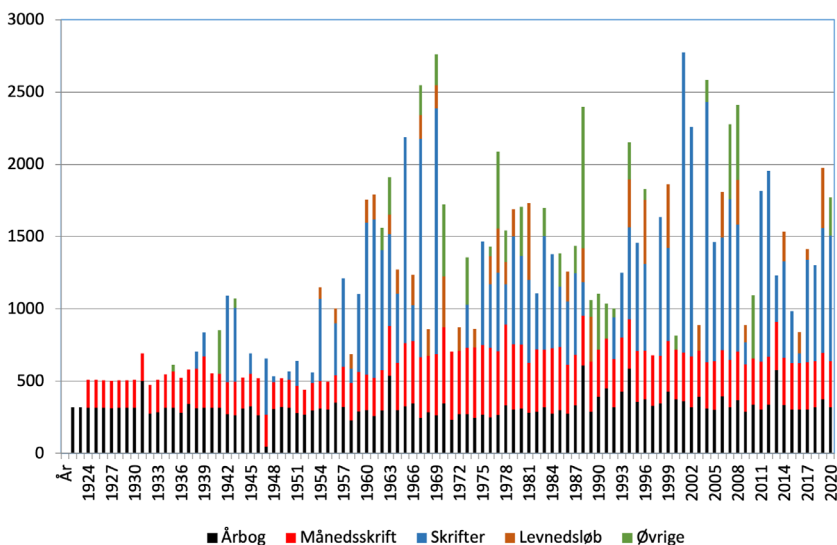
Endelig udgav foreningen i samarbejde med Institut for sønderjysk Lokalhistorie serien *Sønderjyske billeder*, der begyndte i 1988 med Henrik Fangels hæfte om H.P. Hanssen og sluttede i 2001 med Ingvert Møller Terkildsens om de sønderjyske domænegårde. I alt udkom der syv hæfter i serien, heriblandt Inge Adriansens og Immo Doeges hæfte om afstemningsplakaterne og den nationale agitation, som indbragte forfatterne Sønderjyllands Amts kulturpris for 1992.

Udgivelserne blev med tiden så mange, at forlagsvirksomheden tog hovedparten af foreningens kræfter. Som diagrammet viser, udkom år-

bogen i et nogenlunde fast omfang, bortset fra enkelte "store årgange": 1932 med Festskrift til H.P. Hanssen, 75-årsårgangen (regnet fra 1889) i 1964, 100-årsårgangen 1989, genforeningsjubilæumsårbogen i 1995 og 125-årsårgangen i 2014 – ligesom i 1964 sammenfaldende med rundt jubilæum for 1864. Månedsskriftets omfang var derimod markant voksende fra midten af 1960'erne frem til slutningen af 1980'erne. En del af forklaringen herpå var, at månedsskriftet i årene 1974-86 bragte artiklerne fra de sønderjyske museers årbog.

De største udsving viser skriftrækken. Indtil midten af 1950'erne var det ikke hvert år, der udkom numre her, men derefter voksede udgivelsestakten stærkt op gennem 1960'erne. Derefter indtrådte et lavpunkt i begyndelsen af 1970'erne fulgt af ny vækst i 1980'erne, igen et lavpunkt i begyndelsen af 1990'erne og derefter atter betydelig aktivitet. I 2002 blev der således udgivet over 2.000 sider. Sidetalsmæssigt vejer levnedsløbene ikke så tungt, og deres udgivelsestakt er ikke så hyppig, men de udgør dog en vigtig del af publiceringsvirksomheden som dennes folkelige del – sammen med månedsskriftet. Udgivelser under øvrige er studieserien og billedserien, men især billedværket og de tre bøger fra Sønderjyllandsprojektet. Samlet har Historisk Samfund gennem de 100 år i alt udgivet 120.000 bogsider om sønderjysk historie.

Sider udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland

Regionalhistorie – lokalhistorie – græsrodder

Fra første færd søgte foreningen at følge flere spor, både regionalhistorien og lokalhistorien. Med organisationsændringen i 1955 ønskede styrelsen i første række at styrke det folkelige arbejde og give lokalhistorien øget opmærksomhed. Der skete som nævnt ved at oprette amtskredse, hvor medlemmerne valgte en egen amtskredsbestyrelse. Amtskredsene organiserede foredrag og udflugter, og amtskredsformændene blev fødte medlemmer af Historisk Samfunds hovedstyrelse. Amtskredsene skulle sørge for øget historisk arbejde i deres eget område og tillige udpege og støtte foreningens tillidsmænd rundt omkring i sognene. 1955-reformen gav således foreningen større bredde og mere fast forankring ude i hele landsdelen.

Projektet blev en succes, som viste sig ved stor aktivitet ikke mindst på udflugtsfronten, hvor kredsene på skift arrangerede Historiske Søndage, der trak hundredvis af deltagere til kørselv-rundture til historiske seværdigheder. Fra midt i 1970'erne opstod der imidlertid overalt nye lokalhistoriske foreninger og arkiver, og Historisk Samfund stod ikke længere alene på scenen som før. Der blev brug for samarbejde mellem den gamle aktør og alle de nye. Det stillede den gamle forening over for alvorlige spørgsmål: Kan vi og bør vi lede den nye lokalhistoriske bevægelse, og kan vi opnå, at den giver fremdrift også til den gamle forening? Hvordan skal vi sikre et samvirke mellem den gamle regionale forening og de nye lokale foreninger? Hvem skal føre ordet? Det var alvorlige spørgsmål, som kom til debat sidst i 1980'erne og først i 1990'erne.

Nøgetrnt udtrykt blev udfaldet, at hver fandt sin styrke. Det nye og tætte netværk af foreninger og arkiver uden for Historisk Samfund blomstrede og nød opbakning med medlemstal langt over de 10.000. Inden for Historisk Samfund for Sønderjylland blev kredsene og den lokalhistoriske dimension bevaret, og kredsenes bestyrelser fortsatte deres arbejde med at arrangere foredrag og udflugter og samarbejde med de nye foreninger og arkiver typisk ved at afholde årlige fællesmøder med kredsens lokalhistoriske foreninger. Derimod gjorde de lokalhistoriske foreninger tillidsmændene overflødige, og ordningen blev afviklet.

I dag et halvt århundrede senere har det historiske arbejde i landsdelen en mangfoldighed som aldrig før, og de forskellige aktører har hver deres styrke. I de lokalhistoriske foreninger og arkiver blomster den lokale historie, Historisk Samfund fastholder sin gamle bredde og

har sin særlige profil gennem de mange publikationer på historiefagligt niveau, *Sønderjyske Årbøger*, *Sønderjysk Månedsskrift* og de mange selvstændige skrifter. Hovedforeningens arbejde har imidlertid også en folkelig side. Siden 1950'erne har den arrangeret udflugter inden og uden for landsdelen. Fra 1991 tilbydes tilmed årligt ture over flere dage. Siden 2000'erne arrangeres der foredragsrækker, og der arbejdes tæt sammen med Folkeuniversitet og Idrætshøjskolen i Sønderborg om at formidle den sønderjyske historie.

Fra 1991 var der årligt flerdagesrejser, som ofte gik til det nordtyske område. De blev altid tilløbsstykker. På turen til Braunschweig-Wolfenbüttel i 2010 fortalte Carsten Porskrog Rasmussen i Braunschweig ved domkirken og paladset, mens hans kolleger i udflugtsudvalget, Lars N. Henningsen og Mikkel Leth Jespersen, lyttede blandt de 45 deltagere. Foto: Palle Schrøder.

Historisk Samfund mellem Slesvig-Holsten og Danmark

Så længe der bestod et modsætningsforhold mellem dansk og tysk i landsdelen, var der også et konkurrenceforhold mellem dansk og tysk historieforskning og historieformidling. Således råbte Historisk Samfunds to første formænd vagt i gevær, når historikerne i Kiel så ud til at overgå historikerne i København og Aarhus i udforskning og undervisning inden for den sønderjyske historie, H.P. Hanssen i 1927 og H. Lausten-Thomsen i 1953. Også den tredje formand, Peter Kr. Iver-

sen, så et nationalt formål med Historisk Samfund og opnåede at få foreningen repræsenteret i De nationale foreningers Samarbejdsudvalg, hvor han blev sekretær. Blandt udvalgets opgaver var genforeningsfesten i 1970, hvor Historisk Samfund fik en fremtrædende rolle. Samarbejdet med Sprogforeningen og Skoleforeningen og andre nationale foreninger om markering af historiske mindedage er siden blevet fortsat, senest 2018-20.

I 1960'erne bredte det synspunkt sig, at grænsekampen var afløst af et fredeligt kulturelt kappestræb, og her havde Historisk Samfund øjensynlig sin plads. Da forhenværende generalsekretær for Sydslesvigsk Forening (SSF) Frants Thygesen i 1969 foretog en afvejning af danske og tyske styrkepositioner i grænselandet og nåede frem til arkivområdet, skrev han i hvert fald: "Landsarkivet på Gottorp opvejes dog fuldt ud af Aabenraa landsarkiv med vort dygtige Historisk Samfund."

I de følgende årtier mistede grænsekampen helt sin aktualitet, om end historien endnu en rum tid fortsatte med at skille vandene, især når det drejede sig om historiske mindedage og monumenter. Fra 1990'erne ændrede det sig. Ved genforeningsjubilæet i 1995 var Historisk Samfund blandt fortalere for, at det tyske mindretal blev indbudt til at tale ved genforeningsfesten i Dybbøl Skanser, og foreningen udgav bogen *Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling 1918-20*, der var skrevet af Inge Adriansen fra Museet på Sønderborg Slot og Broder Schwensen fra byarkivet i Flensborg. Den udkom, ligesom førnævnte bog af Inge Adriansen og Immo Doege, tillige i en tysk udgave i samarbejde med Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte.

Tilsvarende udkom bogen om de slesvigske hertuger i en udvidet tysk udgave, der blev udgivet af vor søsterforening Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte i anledning af dennes 175-års jubilæum i 2008. Forud gik et nært samarbejde om oversættelse og redigering.

Det må imidlertid erkendes, at den sproglige barriere er en hæmsko for det grænseoverskridende samarbejde også på det historiske plan. Mens adskillige sønderjyske historikere kan begå sig så nogenlunde på tysk til møder og foredrag syd for grænsen, er det kun enkelte slesvig-holstenske historikere, som behersker dansk.

Den sproglige barriere betød ikke så meget i forhold til det tyske mindretal. Medlemmer af mindretallet dukkede op til foredragsrækker – ikke mindst den om besættelsestiden – og ved disse lejligheder meldte flere sig ind. I 2007 tog Historisk Samfund sammen med Bund deutscher Nord-schleswiger (BdN) fat om en varm kartoffel, retsopgøret efter 1945, som

blev emnet for et velbesøgt diskussionsmøde på Sønderborg Slot. Siden støttede BdN udgivelsen af Henrik Skov Kristensens disputats *Gerningsmænd eller ofre?* om det tyske mindretals forvaltning af sin problematiske historie i naziårene. BdN er ligeledes ofte en partner ved forskellige foredragsarrangementer i kredsene – på samme måde som Sydslesvig kreds samarbejder med flertallets organisationer syd for grænsen.

Mens forholdet til de tyske foreninger nord og syd for grænsen op gennem Historisk Samfunds historie er blevet stadig bedre, var der i forhold til rigsdanske historiske foreninger og institutioner en tid tale om en frigørelsesproces. Gennem mange år var der intens kontakt til de landsdækkende danske historiske foreninger og også til flere af amtssamfundene. Disse kontakter er blevet mindre tydelige i de senere årtier. I takt med, at de sønderjyske arkiver og museer voksede sig store og fik videnskabelige medarbejdere, og vigtige institutioner som Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg og Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa/Sønderborg kom til, blev det regionale grundlag for Historisk Samfunds virke stærkt nok til, at foreningen fagligt set kunne stå på egne ben.

Samtidig svandt interessen for grænselandets forhold ikke mindst i hovedstaden stærkt ind i forhold til tidligere tiders stærke engagement. Historisk Samfund har derfor en vigtig opgave med at fastholde den sønderjyske historie som en del af dansk rigshistorie og med at kæmpe imod, at dansk historie standser ved Kongeåen. Da en dansk landbrugshistorie i fire bind i anledning af 200-året for stavnsbåndets ophævelse blev udgivet i 1988, var sønderjysk stof kun i meget begrænset omfang tilgodeset. Foreningens svar blev her udgivelsen af en sønderjysk landbrugshistorie i fire bind, som rummede den grundforskning, som kongerigske landbrugshistorikere ville have haft svært ved at gennemføre inden for det danske jubilæumsskrifts ramme. Når det gælder den interesserede offentlighed nord for Kongeåen, kan det undertiden være svært at trænge igennem med forståelsen af hertugdømmet Slesvig som en selvstændig historisk enhed mellem dansk og tysk. Der ligger en opgave i at udfordre den nationalhistorisk rød-hvide tolkning af grænselandets historie, som synes særlig sejlivet nord for Kongeåen.

I forhold til udøverne af lokalhistorien nord for Kongeåen må Historisk Samfund samtidig med skam at melde indrømme et mindsket engagement. I 1960'erne og 1970'erne bestod der tætte bånd til Dansk Historisk Fællesforening og Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger, som foreningen i de senere årtier ikke har haft overskud til at pleje.

I de senere år er der søgt nye veje i markedsføring og salgsarbejde. Foreningen deltog i bogmesser i Forum og senere i Historiske Dage i Øksnehallerne i København sammen med Museum Sønderjylland og sønderjyske arkiver og forskningsinstitutioner. Standen havde hver gang mange bøger og mange brochurer at tilbyde. Her giver "salgsdirektør" Finn Bach råd til Niels Henriksen, som var en af de frivillige hjælpere, mens museumsinspektør Lennart S. Madsen er i gang ved det andet bord. Foto: Kristian Pallesen 2022.

Økonomi

Historisk Samfund for Sønderjyllands mange aktiviteter kan ikke finansieres alene med de løbende indtægter fra medlemskontingent og bogsalg. Foreningen er afhængig af velvilje såvel hos offentlige myndigheder som private sponsorer. Mens årbogen de fleste år har kunnet betales af kontingentet, har månedsskriftet nydt godt af årlige tilskud fra de fire sønderjyske kommuners kultursamarbejde, Kulturministeriets tidsskriftspulje, Dansk Kultursamfund af 1910, Alving-Fonden og Traugott Møllers Fond.

Bøgerne er i samme situation som månedsskriftet. Kun ved tilskud udefra kan trykkeomkostningerne og de andre direkte fremstillings-

omkostninger dækkes, hvorimod omkostninger til redaktion, lagerstyring, markedsføring og distribution i reglen dækkes af salgsindtægterne. Her vil det føre for vidt at opregne samtlige sponsorer, men særlig trofaste bidragydere har været H.P. Hanssens Mindefond, Dansk Kultursamfund af 1910, Vicepolitimester Per Thaulows og Hustru Eva Agnete Thaulow's, født Kihlstrøm, Fond, Lauritz og Augusta Dahls Mindelegat, P.J. Schmidt Fonden, Sydbanks Fonde. De største enkelttilskud er indløbet fra A.P. Møllers Fond og BHJ-Fonden, begge til foreningens store Sønderjyllandsprojekt 2008-11. Foreningens økonomi har ligget i hænderne på de skiftende kasserere, gerne folk fra bankverdenen eller det private erhvervsliv, som professionelt har med penge at gøre. De har gennem tiden haft assistance fra ansatte og på det seneste frivillige bogholdere. Foreningen har gennem årene kunnet glæde sig over et stort engagement både fra kasserere og bogholdere og har tilsvarende altid kunnet rose sig ved anmærkningsfrie regnskabsgodkendelser fra såvel den kritiske revisor som fra det benyttede revisionselskab, som begge vælges på årsmødet. Takket være den sikre økonomistyring har foreningen kunnet opbygge en formue, som kan præstere en pæn egenfinansiering af større udgivelsesprojekter, noget som sponsorerne utvivlsomt tager som et tegn på seriøsitet.

Historisk Samfunds DNA

Gennem 100 år har Historisk Samfund for Sønderjylland formået at fortsætte udgivelsen af *Sønderjyske Årbøger*, og allerede to år inde i sin livsbane kunne foreningen grundlægge *Sønderjysk Månedsskrift*, som den også siden har kunnet fortsætte udgivelsen af. Foreningen har tillige siden kunnet grundlægge to langtidsholdbare skriftserier, én for faghistoriske afhandlinger og én for erindringer og biografier, og den har ydermere kunnet sætte en dagsorden for forskningen i den sønderjyske historie ved at stå for flere by- og lokalhistoriske værker og gennemføre store grundforskningsprojekter om landbrugets og søfartens historie – samt ved at samle og formidle eksisterende viden i *Sønderjyllands historie 1-2* og *Sønderjylland A-Å*.

Foreningen stod fra starten for at arrangere foredrag og udflugter. Det er aktiviteter, som er blevet væsentlig udvidet, især på det lokale plan med oprettelsen af de fem kredse, men hovedforeningen har også arrangeret foredragsrækker og organiseret egnsvandring, i de senere årtier tilmed i form af flerdagesudflugter uden for landsdelen.

Medlemmernes interesse og bidrag samt offentlige og private sponso-
rers tilskud er en forudsætning for disse aktiviteter, men fundamentet
er den indsats, der udføres af faghistorikere og historisk interesserede
frivillige gennem hele Historisk Samfunds værdikæde. I et 100 års til-
bageblik fremstår samarbejdet mellem faghistorikere og historisk in-
teresserede i og uden for Sønderjylland – og den frugtbare spænding,
som det giver at have begge grupper forenet i én organisation – som Hi-
storisk Samfunds DNA. Siden 1992 beskriver vedtægterne foreningens
formål i ordene ”at fremme interessen og forståelsen for Sønderjyllands
historie”. Da foreningen blev oprettet, lød ordene lidt anderledes - ”at
vække og nære sansen for sønderjysk historie”. Men i bund og grund
har formålet været uændret gennem alle årene. Denne kontinuitet er vi
os bevidst.

Zusammenfassung

Der Verein "Historisk Samfund" wurde im Dezember 1922 gestiftet. Der Artikel behandelt die hundertjährige Geschichte des Vereins und geht auf das Buch „Sans for sønderjysk historie. Historisk Samfund for Sønderjylland gennem 100 år" zurück. Der Artikel beschreibt die Aktivitäten des Vereins durch die Jahre, die Zeitschriften *Sønderjyske Årbøger* und *Sønderjysk Månedsskrift*, die Verlagsgeschäfte des Vereins und die verschiedenen Aktivitäten wie Vortragsreihen, Wanderungen und Geschichtsreisen.